

ПАДРыхтоўка да вуснага выказвання і водгуку

ФАКУЛЬТАТЫЎНЫЯ ЗАНЯТКІ

“Мастацтва спасцігаць мастацтва” – гэтая аксіёма чытацкага ўспрымання павінна вызначаць змест факультатыўных заняткаў па падрыхтоўцы да напісання водгуку і вуснага выказвання, толькі пры выкананні гэтай умовы вучань зможа праявіць сябе ў творчай працы.

Падрыхтоўка вучняў да напісання водгуку, вуснага выказвання патрабуе ад настаўніка асаблівага педагагічнага майстэрства, падштурхоўвае да пошуку заданняў, якія з часам складаюцца ў пэўную сістэму. Усё гэта дапамагае фарміраванню ў навучэнцаў агульных уменняў і навыкаў, якія з’яўляюцца важнымі для ўдасканалення іх інфармацыйна-камунікатыўнай кампетэнтнасці.

Далучэнне вучняў да тэорыі і практыкі вуснага выказвання і водгуку з’яўляецца плённым у тым выпадку, калі настаўнік пазнаёміць іх з тыповымі заданнямі і пастаянна будзе падтрымліваць цікавасць выхаванцаў да пошуку, творчага мыслення, чытання лінгвістычных тэкстаў, аналізу моўных з’яў і фактаў.

Паводле структурных і змястоўных асаблівасцей водгук на літаратурны твор падобны не толькі да сачынення-разважання, але і да рэцэнзіі. Аднак водгук у параўнанні з рэцэнзіяй мае сваю спецыфіку. У водгукі выказваюцца ўласныя погляды, інтарэсы, перадаюцца асабістыя ўражанні ад твора. Таму водгук пішацца ад першай асобы, вызначаецца эмацыйнасцю выкладу. Настаўнік павінен арыентаваць вучня на эмацыйнасць, вобразнасць, нязмушанасць уласных ацэнак у водгукі, долю суб’ектыўнасці яго зместу як вызначальныя рысы дадзенага віду работы. Разам з тым варта папярэдзваць фарміраванне павярхоўнага стаўлення вучняў да мастацкага твора, катэгарычнасць уласных ацэнак – неапраўданых, надуманых, далёкіх ад мастацкай канцэпцыі аўтара; скіроўваць школьніка на грунтоўны літаратуразнаўчы і лінгвістычны аналіз твора.

Водгук – спецыфічны від работы, ён прадугледжвае наяўнасць ведаў, уменняў, навыкаў як па літаратуры, так і па мове, літаратуразнаўчы, лінгвістычны аналіз, асабістае ўспрыманне твора. На занятках, прысвечаных напісанню водгукі, прапануюцца матэрыялы для разважанняў (табл. 1).

“Выкажыся, каб я цябе ўбачыў” – гэтыя словы Сакрата часта прыводзяць для таго, каб пацвердзіць важнасць правільнага, выразнага,

дзеяснага маўлення. Яснае, чалавечае слова. Прамоў яго – і цябе зразумеюць. Ды гэта толькі здаецца.

Даказана, самым надзейным паказчыкам да сведчанасці чалавека ў той ці іншай сферы з’яўляецца яго выказванне. Менавіта вуснае выказванне як публічнае выступленне па акрэсленай тэме лічыцца найвышэйшым этапам свядомай маўленчай дзейнасці асобы. Развітыя вуснамаўленчыя ўменні вучня – шлях да актыўнага самавыяўлення і прызнання маўленчай асобы як у міжсуб’ектнай камунікацыі (штодзённых стасунках з бацькамі, аднакласнікамі, сябрамі, знаёмымі), так і ў дзелавой сферы.

На жаль, ва ўмовах суцэльнай камп’ютарызацыі і звароту да суцэльнага тэсціравання настаўнік сутыкнуўся з праблемай, калі вучням складана звязаць, даказаць, творча выказацца па пэўнай праблеме ў вуснай ці ў пісьмовай форме. У гэтым святле добра бачыцца актуальнасць факультатыўных заняткаў рытарычнай тэматыкі.

На такіх занятках трэба разглядаць не толькі тэарэтычную частку, якая знаёміць вучняў з “аратарскай лясвіцай” – асноўнымі этапамі працы над выказваннем, але і практычную, скіраваную на актывізацыю і ўдасканаленне літаратурна-творчых здольнасцей навучэнцаў, авалоданне асобнымі камунікатыўнымі тэхнікамі (эфектыўнага чытання, слухання, аргументацыі).

У працэсе публічнага выступлення асаблівую значнасць набывае індывідуальнасць прамоўцы – яго выканальніцкія здольнасці, валоданне нормамі літаратурнага вымаўлення, багацце слоўнікавага запasu, а таксама змястоўнасць выказвання. Слухач жа авалодвае асноўнымі спосабамі слухання, уменнем асэнсоўваць і ацэньваць пачутае, удзельнічаць у абмеркаваннях і дыскусіях.

Трэба памятаць, што працэс падрыхтоўкі да вуснага выказвання доўгі і без сістэмнага падыходу поспеху не прынясе.

У педагагічнай практыцы выкарыстоўваюцца прыёмы, якія дапамагаюць рыхтаваць дзяцей да вуснага выказвання. На адным з факультатыўных заняткаў вучням прапануецца тэкст, дзе трэба *падабраць сінонімы* да дзеясловаў (вылучаны) і прапанаваць аўдыторыі новы варыянт. *Жыццё людзей, якія вымушаны былі пакінуць радзіму, было цяжкім, невыносным. Яны не маглі размаўляць на роднай мове, не маглі прытуліцца да роднай зямлі, а гэта самая страшэнная кара.*

Але вернемся да нашых спрадвечных пытанняў. Адзін вельмі знакаміты чалавек гаварыў: «Мова ласкавая і мілагучная, як песня». Таму мы павінны «спяваць», гаварыць на сваёй мове, вучыць іншых размаўляць на ёй. «Чалавек – гэта цэлы свет», – сказаў Кузьма Чорны. Значыць, чалавек можа ўсё: можа ўзбагаціць нашу мову, можа аберагаць яе, змагацца за яе, каб не страціць зусім.

Мэта задання – падабраць сінонімы (а, магчыма, і не адзін варыянт), каб тэкст гучаў прыгожа і неаднатыпна.

Жыццё людзей, якія не па сваёй волі ад'язджалі з родных мясцін, было цяжкім, невыносным. Яны не мелі магчымасці гаварыць на роднай мове, не маглі прыхінуцца да роднай зямлі, а гэта самая страшэнная кара. Але зноў закранём нашы спрадвечныя пытанні. Адзін вельмі знакаміты чалавек сцвярджаў: «Мова ласкавая і мілагучная, як песня». Таму мы павінны «выспеўваць» на ёй, размаўляць на сваёй мове, навучаць іншых нашай гаворцы. «Чалавек – гэта цэлы свет», – гаварыў Кузьма Чорны. Значыць, чалавек можа ўсё: можа зрабіць нашу мову больш багатай, шанаваць яе, берагчы, каб не зубіць зусім.

Яшчэ адзін з прыёмаў – пераклад тэксту з рускай мовы на беларускую. Тэксты з элементамі разважання дапамагаюць вучням у далейшым будаваць свае вусныя і пісьмовыя выказванні і правільна афармляць думку. Некаторыя скажуць, што гэта самая звычайная работа. Але немагчыма аспрэчваць карысць гэтага віду працы.

Людзям неабходны не толькі рацыянальныя целі, но і нерацыянальныя мечты.

Так, цель всегда конкретна і дасяжыма. Нужно толькі чётка себе прадставляць, што неабходна знаць, штобы дасячы жаелаемаго.

А вот мечта – это нечто волшебное, связанное с прекрасным. Поэтому в мечту люди просто верят, как верят в торжество добра над злом. Иначе говоря, мечта помогает верить в лучшее.

По мнению психологов, мечтающий человек сам приближает осуществление своего желания. А если возникают временные жизненные трудности, то они лишь откладывают исполнение этого желания, но не исключают его вообще.

Например, человек мечтает посетить далёкую страну, но не имеет возможности сделать это в ближайшем будущем. С течением времени он узнаёт об этой стране всё больше и больше и даже решает связать с ней свою профессию. Когда же мечта исполняется, он понимает, что именно мечта наполнила его жизнь смыслом, сделала его лучше, добрее.

У прапанаваным тэксце прысутнічаюць словы, выразы, звароты, якія патрабуюць ведання асаблівасцей беларускай мовы: кароткія пры-

метнікі і дзеепрыметнікі; дзеепрыметнікі, якія не ўласцівыя беларускай мове. Мы павінны нагадваць вучням, што пераклад не выконваецца літаральна / падрадкава. Пераклад – гэта сур'ёзны від работы і неад'емная частка працы па падрыхтоўцы да вуснага выказвання. Нават у дадзеным выпадку прапанаваны тэкст патрабуе творчай работы з перадачай яго мастацкіх асаблівасцей.

Людзям неабходны не толькі рацыянальныя мэты, але і нерацыянальныя мары.

Так, мэта заўсёды канкрэтная і дасягальная. Трэба толькі дакладна сабе ўяўляць, што неабходна ведаць, каб дасягнуць жаданага.

А вось мара – гэта нешта чароўнае, звязанае з прыгожым. Таму ў мару людзі проста вераць, як вераць у перамогу добра над злом. Инакш кажучы, мара дапамагае верыць у лепшае.

На думку псіхалагаў, чалавек, які марыць, сам набліжае здзяйсненне сваёй мары. А калі ўзнікаюць часовыя жыццёвыя цяжкасці, то яны толькі аддаляюць здзяйсненне гэтага жадання, але не выключаюць яго наогул.

Напрыклад, чалавек марыць наведаць далёкую краіну, але не мае магчымасці зрабіць гэта ў найбліжэйшы час. З цягам часу ён даведваецца пра гэтую краіну ўсё больш і больш і нават вырашае звязаць з ёй сваю прафесію. Калі ж мара здзяйсняецца, ён разумее, што менавіта мара напоўніла яго жыццё сэнсам, зрабіла яго лепшым, дабрэйшым.

На факультатыўных занятках варта выкарыстаць заданне «на разважанне»: Любы беларус ведае, што такое драпікі і мачанка. А якія яшчэ словы роднай мовы, як вам здаецца, ствараюць непаўторную моўную карціну свету, уласціваю толькі беларусу? Прыведзіце прыклады з іншых вядомых вам моў (рускай, англійскай, нямецкай, польскай, украінскай), якія называюць рэаліі пэўнай культуры ці адлюстроўваюць непаўторную моўную карціну свету таго ці іншага народа. Можна прапанаваць элементы трэнінгу: паспрабуйце растлумачыць жыхару Сахары, што такое снег, а карэннаму жыхару Чукоткі – што такое вярблюд; растлумачце інданезійцу лексічнае значэнне слоў “валошка”, “фіранкі”. Такія практыкаванні па рыторыцы дапамагаюць вучням развіваць уменні прымаць хуткія рашэнні і на іх аснове здзяйсняць тыя ці іншыя рытарычныя дзеянні.

Толькі ў маўленні праяўляецца асоба. Інтэлект, пачуцці, характар, мэты і інтарэсы чалавека яўна ці прыхавана адлюстроўваюцца ў яго маўленні. Мэтазгодным будзе выкарыстоўваць веды, атрыманыя падчас вывучэння прадметаў «Руская літаратура», «Сусветная гісторыя», «Гісторыя Беларусі», «Грамадазнаўства», веды па музыцы і выяўленчым мастацтве, а таксама акуму-

Табліца 1.

	I варыянт	II варыянт	III варыянт	IV варыянт	V варыянт
Думка	Цікавы і павучальны твор – крок да маральнага сталення	Чалавек і зямля	Жыццё даецца, каб жыццё тварыць	Хто мы на роднай зямлі? Людзі ці...?	Чалавек і прырода
Доказ	1) Твор цікавы, бо мае вялікую сілу ўздзеяння на чытача (мова, праблемы). Цікавыя вобразы і праблемы – ад цікавасці аўтара да слова. 2) Павучальны, бо вучыць: быць гаспадаром на зямлі; беражліва ставіцца да зямлі, прыроды; разбірацца ў людзях; бачыць прыгожае	1) Людзі, якія цесна зрасліся з зямлёй. 2) Людзі, адарваныя ад зямлі	1) Жыццё тварыць – значыць праявіць сябе ў пэўнай справе. 2) Даюць жыццё ўсяму на зямлі людзі, якія твораць (нехта пасадзіў яблыньку, лес, доіць кароўку, апрацоўвае зямельку, каб яна была бяздонным багаццем). 3) Некаторыя людзі, поўныя энергіі, здароўя, не твораць, а толькі спажываюць вынікі працы іншых. Яны як струпы на здравым целе	1) Ёсць людзі (Юзэфка, людзі з дзесяці хат, аўтар), якія зрасліся з зямлёй. З пакалення ў пакаленне перадаецца любоў да зямлі, сумленныя паводзіны, учынкi, дбайнасць у адносінах да працы. Што ў творы з'яўляецца мерай чалавечнасці? 2) Ёсць пустадомкі, якія жывуць на зямлі адным днём	1) Можна знішчыць усё: і красу берага; і няспелыя яблыкі; і кавалкі хлеба. 2) А што атрымаем узамен?
Вывад	Сустрэча з мастацкім творам – святая душы	Чалавек і зямля – адзінае цэлае	Нельга марнаваць уласнае жыццё	Пустадомкам не месца сярод людзей на зямлі	З прыродай трэба абыходзіцца па-людску, дбайна, як Юзэфка, як аўтар

Табліца 2.

	I варыянт	II варыянт	III варыянт	IV варыянт	V варыянт
Тэма	11 студзеня – Міжнародны дзень “Дзякуй”. Каму вы хацелі б падзякаваць?	Вайна – гэта заўсёды трагедыя для народа, а тым больш для асобных людзей... Іван Чыгрынаў	Кожны народ стварыў хоць бы адзін геніяльны твор, і твор гэты – мова. Алесь Разанаў	Дарог у свеце вельмі многа, А ты між іх сваю найдзі	Народ наш у вяках трымаўся на сям’і
Апорныя словы	Звычайнае, звычайнае, блізка чалавек, родны чалавек, жыццё, удзячнасць, добрыя людзі	Самае праклятае з усіх ліхаў, жорсткае, бязлітаснае, чакаць і спадзявацца, працягваць жыццё, высокая цана перамогі, урок гісторыі	Трапнае слова, думка, ласкавым словам славяць цябе, мова першай матчынай калыханкі, мова зжаўцелых статуэтаў, духоўныя скарбы, духоўная спадчына	Права выбару, свабода выбару, добра быць у дарозе, выбранай самім, выбраць дарогу правільна	Шануй бацькоў сваіх, павінна быць годнай, клопат пра будучыню, гармонія і дабрабыт, трывалая сувязь паміж пакаленнямі
Вывад					

ляваць элементы курса акцёрскага і аратарскага майстэрства, бо алімпійдныя тэмы вусных выказванняў прадугледжваюць у змесце міжпрадметныя сувязі (табл. 2).

Арганізацыя рытарычных факультатыўных заняткаў надзвычай багатая: самастойная праца па індывідуальных заданнях; семінар; практыкум; стварэнне сцэнарыяў відэаролікаў, праслухоўванне і абмеркаванне ўласных аўдыязапісаў, рэфлексія вучнёўскіх вусных выказванняў (сама- і ўзаемарэцензаванне); конкурс прамоўнікаў майстэрства, тым больш, што сучасныя тэхнічныя сродкі дазваляюць зрабіць іх для вучняў цікавымі і разнастайнымі.

Уласная практыка правядзення падобных факультатыўных заняткаў падштурхнула да выкарыстання фотакамеры для запісу аўдыя- і відэафайлаў, ноўтбук задзейнічаны для праслухоўвання вучнёўскіх выказванняў і інтэрпрэтацыі літаратурных тэкстаў майстрамі мастацкага слова, прагляду і рэфлексіі вусных публічных

выступленняў вучняў. На наступных занятках старшакласнікі атрымліваюць раздрукаваныя крытэрыі ацэнкі вуснага выказвання і аналізуюць уласныя выступленні і выступленні таварышаў.

На факультатыўных занятках відавочна змяняецца характар узаемаадносін настаўніка і вучняў – у бок творчасці, супрацоўніцтва. Добра падрыхтаванае вуснае выступленне становіцца трывалым грунтам для стварэння ўласных выказванняў і ўдалай прэзентацыі іх вынікаў (напрыклад, на вучнёўскім турніры аратарскага майстэрства). І як важна, што наведванне факультатыўных заняткаў становіцца для вучня не сумнай неабходнасцю, а святкам жаданай сустрэчы і дыялогу з настаўнікам і аднакласнікамі.

Ірына КАЗАЧЭНКА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Лельчыцкай раённай гімназіі.